

ÇEKOSLOVAKYA’NIN İŞGALI VE BAĞIMSIZ TÜRKİYE SOSYALİZMİ TARTIŞMALARI

18 Eylül 2025

Yıldırım Koç

Çekoslovakya 20-21 Ağustos 1968 günleri Varşova Paktı üyesi Sovyetler Birliği, Polonya, Bulgaristan ve Macaristan silahlı kuvvetleri tarafından işgal edildi. Türkiye’deki sosyalist hareket üzerinde önemli etkisi olan bu olaya yönelik değerlendirmelerin anlaşılabilmesi açısından, bu dönemde Sovyetler Birliği ile “halk demokrasileri” olarak nitelendirilen ve Bulgaristan, Macaristan, Çekoslovakya, Polonya gibi, Kızıl Ordu’nun İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda Alman işgalinden kurtardığı ve yönetimleri belirlediği ülkeler arasındaki ilişkiyi ele almak gerekiyor.

Sosyalist blok içindeki ilişkiler, eşitlik ve karşılıklı saygı temelinde kurulmamıştı ve işletilmiyordu. Sovyetler Birliği “ağabey”, hatta “patron” konumundaydı. Komintern (1919-1943) ve ardından Kominform (1947-1956) dönemlerinde de, daha sonraki yıllarda da ilişki, eşitlik değil, ast-üst ilişkisiydi. Sovyetler Birliği, bu ülkelerdeki komünist partilerinin yönetimlerinin ve hükümetlerin belirlenmesine kadar tüm önemli kararlara müdahale ediyordu. Diğer bir deyişle, bu ülkeler Sovyetler Birliği’nin “mandası” durumundaydı. Kapitalist ülkelerdeki komünist partilerinin büyük çoğunluğu da Sovyetler Birliği’nin kontrolü altındaydı. Hele 1962 yılından sonra yurtdışında az sayıda komünistin örgütlendiği Türkiye Komünist Partisi, başta finansman olmak üzere, her açıdan Sovyetler Birliği’ne bağlı ve bağımlıydı.

Çekoslovakya 1968 yılında bu ilişkinin dışına çıkmak istediğinde, işgale uğradı. Türkiye’de TİP ve özellikle Mehmet Ali Aybar bu işgale hemen ve açıkça karşı çıktı. Eski TKP ise işgali destekledi. Sovyetler Birliği ile “halk demokrasileri” arasındaki ast-üst ilişkisini eleştirmeyen (eski TKP dışındaki) bazı çevrelerse Çekoslovakya’da işgal öncesindeki gelişmeleri eleştirerek, işgal olayını onayladı.

Bu olay, TİP yönetiminde Türkiye’ye özgü, bağımsızlıkçı, demokrat ve milliyetçi bir sosyalizm modelini savunan M.A.Aybar ile, eski TKP ile ilişkileri gevşemiş olsa da devam eden Behice Boran, Sadun Aren ve Nihat Sargın gibi yöneticiler arasında bir kopuşa ve mücadeleye neden oldu.

M.A.Aybar, *TİP Tarihi (Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi Tarihi, C.3, BDS Yay., İstanbul, 1988)* kitabında, Çekoslovakya’nın işgalinden hemen önceki bir konuşmasını aktararak, bu süreci şöyle anlatmaktadır:

21 Temmuz’da (1968) Beşiktaş ilçe kongresinde şu konuşmayı yapıyordum:

Her toplumun sosyalizmi, kendi şartlarına en uygun biçimlerde ve tam bir bağımsızlık içinde gerçekleştirmesi şarttır. Hiçbir gerekçe bir sosyalist devletin bir başka sosyalist devletin iç işlerine karışmasını mazur gösteremez. Sosyalist devletler arasında var olması gereken eşitlik ve özgürlük içinde dayanışma, bir güçlü devletin iradesini küçüklere dayatması biçimini almamalıdır. Küçük devletlerin bağımsızlıklarına kıskançlıkla sahip çıkmaları, sosyalist bir düzende de kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Bu bakımdan Çekoslovakya olayını endişeyle izliyoruz. Sovyetler Birliği, sosyalist devletlerle ilişkilerinde -büyük devlet- olmanın üstünlüğü ile hareket etme alışkanlığından vazgeçmelidir. Romanya’ların, Çekoslovakya’ların, Yugoslavya’ların çoğalması Sovyetler Birliği’ni öteki sosyalist

devletlerle er geç eşit ilişkiler kurmaya yanaştıracak ve böylece eşitlik ve özgürlük içindeki bu yeni ilişkilerden emperyalizm karşısındaki cephe güç kazanacaktır. (Aybar,1988;80)

Sovyet tankları 21 Ağustos sabaha karşı Prag'a girdiler. Buna biz hazırдық, yani bekliyorduk. Aramızda kimse şaşırmadı. Bu olaydan tam bir ay önce, Beşiktaş ilçe kongresinde bir konuşma yapmış ve Çekoslovakya olaylarını endişeyle izlediğimizi belirterek «Sovyetler Birliği, sosyalist devletlerinde 'büyük devlet' olmanın üstünlüğü ile hareket etme alışkanlığından vazgeçmelidir» diyorduk. (Aybar,1988;67)

21 Ağustos 1968 günlü basın bülteninde, yani Sovyet tanklarının Prag'a girdiği gün, şunları söylüyordum: Sovyet müdahalesinin, Amerikan emperyalizminin yararlanacağı olumsuz gelişmelere yol açmasından endişe ederiz. Müdahaleci siyaset, emperyalizmin tekeline bırakılmalıdır. Sosyalist devletler arasında müdahaleye yer yoktur; olmamalıdır. İnsanlığın biricik umudu olan sosyalizmin güzel yüzüne gölge düşürülmemelidir.

Nazi istilasına kahramanca karşı koymuş olan Çekoslovakya halkının bu çetin imtihanı da başarıyla geçirerek, istedikleri bağımsız ve hürriyetçi sosyalist idareyi gerçekleştireceklerine inanıyorum. İki gün sonra, 23 Ağustos günlü basın bülteninde de şunları ekliyordum: «Çekoslovakya olayları, askeri blokların küçük üyeleri için, asıl tehlikenin blokun lideri durumunda bulunan güçlü müttefiklerinden geldiğini; ve gerçekten küçük devletler bağımsızlıklarını, bu bloklara girdikleri anda kaybettiklerini çırpıplak ortaya koymuştur. İki nokta, yani askeri ittifakların küçük devletlerin aleyhine işlediği, küçükleri ittifakın büyük ve güçlü liderlerine tabi varlıklar haline getirdiği hususuyla, Türkiye Sosyalizminin milli ve bağımsız bir hareket olduğu hususunda, Türkiye İşçi Partisi'nin tezlerinde ne kadar haklı olduğu, Çekoslovakya olaylarından sonra bir kere daha ispatlanmıştır." (Aybar,1988;18-19)

Çekoslovakya'nın işgalinden hemen sonra, TİP'in resmi yayın organı TİP Haberleri'nde şu açıklama yer aldı (TİP Haberleri, 1 Eylül 1968, Sayı 20):

Çekoslovakya Olayları Karşısında T.İ.P.'nin Görüşü

"BİZİM İÇİN BİR İBRET LEVHASIDIR"

Genel Başkan Mehmet Ali Aybar, Çekoslovakya olaylarının gelişmesi ve anlamı üzerinde 23 Ağustos 1968 günü basına ikinci bir demeç vermiştir. Bu demeç aynen şöyledir:

"Varşova Paktı üyesi Çekoslovakya'nın müttefikleri Sovyet Rusya ile, Polonya, Macaristan, Bulgaristan ve Doğu Almanya'nın saldırısına uğramış olması yurdumuzda ve dünyada haklı bir infial yaratmıştır. Sovyet Rusya'nın bu saldırı hareketini, Çek yöneticilerinin ve halkının kuşkuvarını bertaraf edecek bir anlaşma ve uzlaşmaya varıldığı zehabını vererek, sinsice hazırlayıp ansızın tatbik mevkiine koymuş olması bu infialin şiddetini daha da arttırmıştır. "Karşı ihtilâl" yalanına, Çek yöneticileri tarafından davet edildikleri yalanı eklenmiştir.

Doğu Bloku'nu teşkil eden devletlerle Sovyet Rusya arasında, her birinin tarihlerinden gelen derin farklar vardır. Orta Avrupa halkları tepeden inmece ithal malı bir sosyalizm tecrübesini kabul etmeyeceklerini; sosyalizmi kendi şartlarına göre uygulamak istediklerini muhtelif vesilelerle göstermişlerdir. Bu istekler her seferinde Sovyet tanklarının müdahalesiyle bastırılmıştır. Çekoslovakya üstelik bunların endüstriye en gelişmiş olanı ve tüketimci üretime en dönük olup da Komekon'un sınırlarından en çok rahatsızlık duyanıdır. Nihayet Çekoslovakya Varşova Pakti içinde daha özgür, daha bağımsız bir duruma kavuşmak meylini de göstermiştir. Sovyet yöneticileri ise, Stalin devrinin kör itaatini, sosyalist dayanışma ve birliğin tek şartı olarak görmeye alışmış kişilerdir. Çekoslovakya faciası bütün bu faktörlerin tesiri ile patlak vermiştir.

Çekoslovakya olayları, askerî blokların küçük küçük üyeleri için, asıl tehlikenin blokun lideri durumunda bulunan güçlü müttefiklerinden geldiğini, ve gerçekte küçük devletler bağımsızlıklarını bu bloklara girdikleri anda kaybettiklerini çırpıplak ortaya koymuştur. "Ortak savunma" kavramı askerî ittifakların küçük devletleri için, gerçekte büyük devletin çıkarlarının bir tabii olarak söz konusu olmaktadır. Ve böyle olduğu için de küçük devletlere askerî ittifakların

ileri karakolu olmak gibi nankör ve gerçek güvenlik ve bağımsızlıkları ile bağdaşmayan bir rol düşmektedir.

Çek faciasının ortaya serdiği ikinci bir gerçek de; bağımsızlığın sosyalizmin vazgeçilmez bir unsuru olduğudur. Milletler, kendi sosyalizmlerini kendi imkânları ile ve millî bağımsızlıklarına kıskançlıkla sarılarak kuracaklardır. Amerikan emperyalizminden de, Sovyet tahakkümünden de aynı uzaklıkta kalmaya dikkat edeceklerdir.

Bu iki noktada, yani askerî ittifakların küçük devletlerin aleyhine işlediği, küçükleri ittifakın büyük ve güçlü liderine tâbi varlıklar haline getirdiği hususuyla, Türkiye sosyalizminin millî ve bağımsız bir hareket olduğu hususunda Türkiye İşçi Partisi'nin tezlerinde ne kadar haklı olduğu Çekoslovakya olaylarından sonra bir kere daha ispatlanmıştır.

Yurtdışındaki eski TKP'nin tavrının açıklanmasının ardından, TİP içinde M.A.Aybar'ın görüş ve açıklamalarına karşı çıkanlar oldu. Bunun üzerine, TİP'in 9-12 Kasım 1968 günleri toplanacak olan üçüncü kongresinden hemen önce, TİP Genel Yönetim Kurulu bir toplantı yaparak Aybar'ın görüş ve açıklamalarını onayladı.

"Genel Yönetim Kurulu'nun Bildirisi

"Türkiye İşçi Partisi Genel Yönetim Kurulu, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın çağırısı üzerine 26 Ekim 1968'de Genel Merkezde Olağanüstü toplanmış ve dört gün süren ve geniş bir özgürlük içinde yapılan müzakerelerde, Parti program ve tüzük çerçevesi içinde bazı görüş ayrılıklarını görüşmüş, sonunda bu görüş ayrılıklarının temelde olmadığını ancak bazı yorum farklarından ileri geldiğini gören Genel Yönetim Kurulu, aşağıdaki hususların kamuoyuna duyurulmasına karar vermiştir.

"1 — Genel Yönetim Kurulu, Genel Başkan Mehmet Ali Aybar'ın bugüne kadar yaptığı konuşmaların parti tüzük ve programı ile büyük kongre kararlarına ve Türkiye İşçi Partisinin benimsediği genel sosyalist ilkeler çerçevesinde memleketimizin tarihsel ve milli özelliklerine uygun sosyalizm anlayışı doğrultusunda bugüne kadar yaptığı başarılı mücadeleyi takdirle karşılar ve bundan böyle de aynı cesaret ve inançla aynı amaçları gerçekleştirmeye bütün gücü ile çalışacağına güvenini belirtir.

"2 — Bu görüşmelerde dış olaylar üzerinde de duran Genel Yönetim kurulu Amerikan emperyalizmine karşı mücadeleye devam edeceğini ve Türkiye'nin Nato'dan çıkması, Amerikan üslerinden arınmış tam bağımsız sosyalist Türkiye idealinin gerçekleşmesi yolundaki çabasını aynı inançla sürdüreceğini bir kez daha bildirir.

"3 — Genel Yönetim Kurulu Çekoslovakya'nın işgalini kınayan Genel Başkanın demeç ve bildiriler ile beraberliğini ve bu konuda hiç bir görüş ayrılığı olmadığını belirtir.

"4 — Genel Yönetim Kurulu, Türkiye İşçi Partisinin Türk İşçi sınıfının ve onun demokratik öncülüğü etrafında toplanmış bütün emekçi sınıf ve tabakaların Anayasa yolunda iktidara gelerek Türkiye'yi tam bağımsız, demokratik, sosyalist bir aşamaya ulaştırmak için bugüne kadar yaptığı başarılı mücadeleye aynı azimle ve güvenle devam edeceğini bir kere daha teyid eder. (TİP Haberleri, Sayı 23-24, 1-15 Kasım 1968)

Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi'nin 9-12 Kasım 1968 günleri Ankara'da toplanan üçüncü kongresini açış konuşmasında "Çekoslovakya Olayları" konusunda aşağıdaki değerlendirmeyi yaptı:

Çekoslovakya Olayları:

Sovyet Silahlı Kuvvetlerinin Bulgar, Macar, Leh ve Doğu Alman Silahlı Kuvvetleriyle birlikte Çekoslovakya'yı işgal etmeleri ve Ağustos ayından beri Çek topraklarını terk etmemeleri; üstelik Romanya'nın, Yugoslavya'nın ve Arnavutluk'un kuşkusuna ve şikayetlerine yol açan bazı kuvvet kaydırmalarına girişmiş olmaları, Doğu - Batı ilişkilerinde bir süredir beliren yumuşamayı

durdurmuş, NATO ittifakının güçlendirilmesi gerektiği yolunda resmi görüşler ileri sürülmesine yol açmıştır.

Şüphesiz Federal Almanya Amerika'nın Avrupa'daki bir numaralı müttefiki durumuna geldiğinden beri intikamcı çevrelerin gittikçe seslerini yükselttikleri ve yeni-Nazi Partisinin yer yer başarılar sağladığı gözden kaçmamaktaydı. Keza özellikle Federal Almanya'nın Çekoslovakya ile iktisadi ve ticari ilişkilerini geliştirmek gayretleri de bilinmekteydi.

Nihayet geçen Ocak ayından beri Çekoslovakya'da oluşan olayların Sovyetlerce iyi karşılanmadığı da kimsenin meçhulü değildi. Fakat bu olaylardan Batının Çekoslovakya'ya karşı bir saldırıya girişeceği ve içerde bir karşı ihtilal hazırlandığı sonucu da, gerçekçi kalmak şartıyla, elbette çıkarılamazdı. Kaldı ki, böyle bir tehlike gerçekten var olsa bile bu tehlikeyi bertaraf etmek Çekoslovakya'nın meşru hükümetinin görevidi. Tehlikenin Çek hükümetinin gücünü aşacak ölçüde olup olmadığını da, keza bizzat Çek hükümeti değerlendirecek ve gerekli görürse müttefiklerini yardıma çağıracaktı. Devletlerin bağımsızlığı, eşitliği hakkındaki ilkelere içişlere karışmama ilkeleri bunun böyle olmasını gerektirmekteydi. Hele Sosyalist devletler arasında bağımsızlığa, eşitliğe saygı bütünü vazgeçilmez ilkelerdir. Sovyetler Birliği bu ilkelere bağlılığını defalarca tekrarlamıştır. Komünist partilerin eşitliği ve partilerin içişlerine karışmama ilkeleri keza defalarca ve resmen açıklanmıştır. Üstelik Sovyetler Birliği, Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye arasında 1933'te imzalanmış olan ve saldırganlığı tanımlayan antlaşma bugün de yürürlükte. Bu antlaşmaya göre: 'savaş ilan etmeden de olsa bir başka devletin ülkesini silahlı kuvvetlerle istila etmek' saldırı suçu teşkil eder; böyle bir fiil, istilaya uğrayan devletin iç durumunda olumsuz gelişmeler olduğu gerekçesiyle de mazur gösterilemez, Demek ki, devletler hukukunun temel ilkelerinden ve Sosyalist ahlaktan başka Sovyetler Birliği ile Çekoslovakya arasında yürürlükte olan pozitif bir devletler hukuku kuralı da Sovyetler Birliğini Çek topraklarını istilaya kalkışmaktan men etmekteydi.

Çekoslovakya'nın istilasından tam bir ay önce, Sovyetler Birliği'nin kendinden güçsüz Sosyalist devletlere karşı, büyük devlet alışkanlığı ile davranmasından kuşku duyduğunu açıklayan partimiz, işgal karşısında Sovyetler Birliği ve müttefiklerini kesin bir dille kınamıştır. (Mehmet Ali Aybar, Türkiye İşçi Partisi III. Olağan Büyük Kongre Açış Konuşması, Ankara, 1968;3-4)

TİP kongresine sunulan ve TÜRKİYE İŞÇİ PARTİSİ MERKEZ YÜRÜTME KURULU imzalı çalışma raporunda da Çekoslovakya olaylarına ilişkin bölüm, M.A.Aybar'ın görüşleri doğrultusunda:

Çekoslovakya olaylarının ortaya serdiği ikinci bir gerçek de, bağımsızlığın, sosyalizmin vazgeçilmez bir unsuru olduğudur. Milletler, kendi sosyalizmlerini kendi imkanları ile ve milli bağımsızlıklarına kıskançlıkla sarılarak kuracaklardır.

Bu iki noktada, yani askeri ittifakların küçük devletlerin aleyhine işlediği, küçükleri ittifakın büyük ve güçlü liderine tâbi varlıklar haline getirdiği hususuyla, Türkiye sosyalizminin milli ve bağımsız bir hareket olduğu hususunda, Türkiye İşçi Partisi'nin tezlerinde ne kadar haklı olduğu Çekoslovakya olaylarından sonra bir kere daha ispatlanmıştır. (TİP, Çalışma Raporu, Üçüncü Büyük Kongre, 9-12 Kasım 1968, Ankara;8)

Sovyetler Birliği ve Varşova Pakti'nin diğer bazı üyeleri tarafından işgal edilmesine derhal tepki gösteren bir örgüt de, Türkiye Öğretmenler Sendikası (TÖS) idi. TÖS, işgal sonrasında aşağıdaki açıklamayı yaptı:

Çekoslovakya Öğretmenine
TAM ÖZGÜRLÜK

Özgürlük, Atatürk'ün dediği anlamda 'tam özgürlük', ulusların varlığında temel etmendir. Var olabilmek için hiçbir ulus özgürlüğünü terk etmeyecektir.

Büyük devletlerin, dünya dengesi ve hesaplarla ulusların özgürlüğüne el atması, hiçbir düşünce ile mazur görülemez.

Denge hesaplarını, ulusların iç işlerine el atarak, zor kullanarak sağlamak, özgürlük düşüncesinin bu kadar geliştiği ve yayıldığı bir zamanda, uygarlığa aykırı bir davranıştır.

SALDIRGAN AMERİKA GİBİ

Sovyetler Birliği ve Çekoslovakya'yı işgal eden dört devlet, blok ve denge hesaplarıyla hareket ederek, tıpkı saldırgan Amerika'nın yaptığını yapmışlardır.

ŞİDDETLE KINIYORUZ

Ulusların ve insanların özgürlüğünü her şeyin üstünde tutan biz Türkiye Öğretmenleri, Amerika'yı kınadığımız gibi, Sovyetler Birliği'ni şiddetle kınıyoruz. ("Çekoslovakya Öğretmenine", TÖS Gazetesi, No.14, 5 Eylül 1968)

Çekoslovakya olayları dolayısıyla Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yönetim Kurulu da şu bildiriği yayınladı:

"Ülkeler arasında iç işlerine müdahale hangi devletten gelirse gelsin, özgürlük içinde yaşayıp gelişmeyi engelleyici bir unsur olup ciddi bir tehlike meydana getirir. Bu nedenlerden Sovyet işgal kuvvetlerinin ve Varşova Paktı müttefiklerinin en kısa zamanda Çekoslovak topraklarını terk etmeleri gereklidir. Sovyetlerin Varşova Paktı müttefikleriyle Çekoslovakya'ya yaptığı saldırıya, Türk işçi sınıfının gerçek temsilcileri olarak karşı olduğumuzu bildiririz." (Ant, Sayı 87, 11 Ağustos 1968)